

LEOPOLD DECLOEDT

HELLA S. HAASSE – EEN PORTRET

Op de vraag hoe men de op 2 februari 1918 in Batavia geboren schrijfster Helène Serafia van Lelyveld-Haasse het best zou kunnen karakteriseren, antwoordt de literaire site "SchrijversNet", dat ze waarschijnlijk de enige persoon in Nederland is die het in 1948 ter gelegenheid van de Boekenweek anoniem verschenen verhaal *Oeroeg* niet verplicht gelezen heeft. Deze uitspraak is veelzeggend voor de plaats die het genoemde verhaal en zijn auteur binnen de Nederlandse letterkunde innemen. Tot op vandaag is er geen enkele school in Nederland die *Oeroeg* niet op de verplichte literatuurlijst heeft staan. Het is dan ook bijna vanzelfsprekend dat wie Hella S. Haasse zegt, meteen aan *Oeroeg* denkt, het spannende verhaal over een door politieke verhoudingen overschaduwde vriendschap tussen een in Indië geboren Hollandse jongen en zijn inlands speelkameraadje Oeroeg. Dat *Oeroeg* tot vandaag een heel groot succes is, heeft vooral te maken met het feit dat het om een uiterst aangrijpend boek gaat waarvan de sfeer aan de ribben blijft kleven: de liefde, de woede, de vriendschap en de haat, de kloof tussen arm en rijk... dat alles wordt zo beschreven dat men het werkelijk voelt, ruikt...

Oeroeg was niet – zoals vaak gedacht wordt – het prozadebuut van Hella Haasse. In 1947 – precies vijftig jaar geleden dus – had ze al *Kleren maken de vrouw* (1947) gepubliceerd. Wel betekende *Oeroeg* de doorbraak voor de jonge schrijfster, het begin van een nauwelijks nog aflatende belangstelling voor haar leven en werk. Vooral sedert 1980 wordt Haasse steeds weer officieel geprezen en gewaardeerd. In 1981 kreeg ze de Constantijn-Huygensprijs en in 1983 de P. C.-Hooftprijs. In het jaar 1992 ontving ze de Eremedaille in Goud voor Kunst en Wetenschap in de Huisorde van Oranje. Sedert mei 1991 is ze erelid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

De grote bekendheid, die Haasse inmiddels de eretitel "grande dame van de Nederlandse literatuur" opleverde, bleef echter niet beperkt tot Nederland en Vlaanderen. Ook buiten de grenzen van het Nederlandse taalgebied viel Hella Haasse nog steeds zeer veel waardering te beurt. Zo ontving ze drie jaar geleden (februari 1994) de onderscheiding van Officier des Arts et des Lettres in Frankrijk, het land waar ze samen met haar gezin tussen 1981 en 1990 woonde.

Heel wat van haar romans werden in o.a. het Duits, Frans of Engels, maar ook in het Welsh, Maleis en Hongaars vertaald. *Oeroeg* en *Het woud der verwachting* spannen hierbij onbestreden de kroon. Jammer genoeg is er – voor zover ik juist ingelicht ben – geen enkele vertaling in het Tsjechisch verschenen. In de *Bibliografie van vertalingen uit het Nederlands in het Tsjechisch en Slowaaks vanaf 1890 tot 1993*¹ wordt geen enkele vertaling genoemd. Ook navraag bij Hella Haasse zelf en bij het Literair Productiefonds te Amsterdam leverde niets op. Het verheugt me dan ook zeer dat ik u vandaag twee vertalingen van de studehten Nederlands te Brno kan voorstellen die op die manier een zeker première-karakter krijgen. Kateřina Lepková, Dana Vychodilová, Alexandra Andreasová, Lenka Šterková en Martina Kellnerová vertaalden uittreksels uit de romans *Mevrouw Bentinck* en *Heren van de thee*.

Hella S. Haasses oeuvre is niet alleen zeer omvangrijk, het is ook uitermate gevarieerd. In vijftig jaar tijd schreef ze naast heel wat essays en een handvol gedichten niet minder dan zeven toneelstukken en een twintigtal romans. Bij de romans kunnen we een onderscheid maken tussen tamelijk traditionele historische romans zoals *Het woud der verwachting* (1949) en *De scharlaken stad* (1952), historische romans met essayistische inslag zoals *Een nieuwer testament* (1966) of contemporaine psychologische romans. Ondanks de grote variatie binnen haar werk is er bij Haasse toch sprake van een hechte thematische eenheid. De keuze tussen kunst en leven, het botsen van maatschappelijke ambities met het verlangen naar liefde, warmte en genegenheid behoren samen met de zoektocht naar de waarheid, naar de patronen van de verborgen werkelijkheid achter de waarneembare feiten tot de vaste thema's in haar oeuvre.

Literatuurhistorici onderscheiden meestal drie ontwikkelingsfasen in de romanproductie van Haasse. In haar boeken uit de eerste periode gaat het de schrijfster vooral om de verwoording van overweldigende zintuiglijke indrukken. Gedurende de tweede fase, die met de roman *De verborgen bron* (1950) begint, verdringt het nadenken over menselijk gedrag langzamerhand de beschrijving van feiten. Bij de romans uit de derde fase valt meteen de reductie van het verhaal op. Het verhaal is slechts nog aanleiding voor een betoog over allerlei levensvragen en -problemen. Opvallend in deze laatste periode is ook de eigenzinnige manier waarop Hella Haasse feit en fictie met elkaar vermengt.

In 1975 laat de schrijfster de traditionele historische roman met zijn alwetende verteller definitief achter zich. Vanaf nu komen de personages zelf aan het woord. De schrijfster beperkt haar taak tot het strikte minimum. Ze ordent en becommentarieert het historische materiaal en trekt ten gepaste tijde

¹ Olga Krijtová, Ruben Pellar, Petra Schřurová, *Bibliografie překladů z nizozemštiny do češtiny a slovenštiny od roku 1890 do roku 1993. Bibliografie van vertalingen uit het Nederlands in het Tsjechisch en Slowaaks vanaf 1890 tot 1993* (Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1993).

conclusies. Op die manier kan Haasse de lezer met het verleden vertrouwd maken zonder het gevaar te lopen een valse betrouwbaarheid voor te spiegelen. Het verleden komt voor de ogen van de lezer weliswaar tot leven, maar tegelijkertijd blijft een gepaste afstand bestaan.

De volgens dit nieuwe procédé geschreven documentair-historische romans brachten bij het grote publiek een tweede "doorbraak" van de schrijfster teweeg. Dertig jaar lang was Haasse vooral de schrijfster van *Oeroeg*. Ze werd beschouwd als een talentvol vertelster, gedegen, maar niet echt vernieuwend in haar aanpak. De combinatie van historische documentaire en romanvorm leidt uiteindelijk tot een groeiende populariteit onder een breder publiek. In de jaren tachtig krijgt ze alom erkenning als een van de grootste hedendaagse Nederlandse auteurs. Vooral *Heren van de thee* (1992) zorgde ervoor dat Haasse het aura van "moeilijke", ietwat filosofische en belezen schrijfster voor ingewijden definitief verloor. Het boek werd door een groot publiek gewaardeerd en kreeg zelfs de Publieksprijs 1992.

De roman *Heren van de thee* is gebaseerd op documenten uit de Stichting Indisch Thee- en Familiearchief. Het is een meeslepemde familiechroniek waarin Rudolf, de oudste zoon uit een geslacht van grote Hollandse theeplanters, een centrale rol vervult. Op jonge leeftijd trekt hij naar Indië. Hij stampet er met veel moeite een theeplantage uit de grond, sticht een gezin en bereikt door heel hard werken een zeker aanzien in de streek waar hij woont. Op het einde van zijn met hard werk gevuld bestaan komt Rudolf echter tot het inzicht dat hij zijn eigenlijke doel niet heeft bereikt: Hij is er ondanks al zijn pogingen niet in geslaagd om het geliefde en beminde middelpunt van zijn familie te worden. Zijn ambitie, zijn halsstarrigheid, de afgunst en nijd van zijn omgeving hebben geleid tot een breuk met zijn familie en vrienden. Dat sociale isolement wordt nog versterkt door de zelfmoord van zijn vrouw. Op het einde van zijn leven is de rijk geworden planter een gebroken man die zich aan het graf van zijn vrouw afvraagt wat hem al zijn inspanningen eigenlijk hebben opgeleverd, als zijn geluk niet ook het hare was.

Hella Haasse heeft een voorkeur voor personages vol innerlijke tegenstrijdigheden, die wij als lezers bij gebrek aan een totaalvisie nooit helemaal juist kunnen inschatten. Zo komen we bijvoorbeeld in *Heren van de thee* nooit te weten wie Rudolf Kerkhoven nu precies was. We krijgen via brieven en gesprekken weliswaar heel wat informatie over de verschillende facetten van zijn persoonlijkheid, maar zekerheid over hoe het werkelijk met hem gesteld is, krijgen we niet. Vaak beperkt Haasse zich tot het citeren van fragmenten uit de documenten die ze geraadpleegd heeft. Dat dit hier niet om een onzorgvuldigheid van de schrijfster gaat, zal voor iedereen wel duidelijk zijn. Ze laat het beeld dat we van haar figuren krijgen met opzet fragmentarisch. Het gebruik van fragmenten is een veruiterlijking van haar opvatting dat men historische figuren nooit helemaal kan kennen.

De *Heren van de thee* is meer dan het levensverhaal van Rudolf Kerkhoven. Het is evengoed de geschiedenis van Jenny, de begaafde, ontwikkelde vrouw

van de ambitieuze planter die onder de plichten van het huwelijk bezwijkt. De vele en vaak zeer snel op elkaar volgende zwangerschappen, de gedwongen gebondenheid aan huis en tuin, en de grote afhankelijkheid van haar man maken haar uiteindelijk kapot.

Ook in de roman *Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter. Een ware geschiedenis* (1978) gaat het om de lotgevallen van een in het huwelijk klemgezette vrouw. In tegenstelling tot Jenny slaagt de eigenzinnige en ietwat hysterische Charlotte Sopie von Aldenburg er tot grote wanhoop van haar omgeving in om het haar aangemeten keurslijf af te leggen en uit de haar als uiterst beklemmend ervaren omgeving uit te breken. De ambitieuze achttiende-eeuwse gravin wordt tot een huwelijk gedwongen met de oersaaie en steenrijke Willem Bentinck. Vanaf het begin onttrekt Sophie zich met wisselend succes aan haar huwelijkse plichten: ze logeert openlijk bij haar minnaar, de man van haar nicht, en brengt een bastaard ter wereld.

Net zoals in *Heren van de thee* is ook in *Mevrouw Bentinck* archiefmateriaal de basis voor het boek. De heer en mevrouw Bentinck beschrijven zichzelf in brieven, dagboeken en zelfportretten waarop de schrijfster de hand kon leggen. Haasse laat deze egodocumenten grotendeels voor zichzelf spreken. Nu en dan geeft ze wat eigen commentaar. Door dit procédé komen de historische figuren ten volle tot leven. Muffe archiefvlucht wordt een frisse lentebloesem, verdord papier en verdroogde inkt worden een sprankelende bron van écht leven.

Beknopte bibliografie

1ste fase

Oeroeg, 1948 (novelle ter gelegenheid van de Boekenweek)

Het woud der verwachting. Het leven van Charles van Orléans, 1949 (roman)

2de fase

De verborgen bron, 1950 (roman)

De scharlaken stad, 1952 (roman)

Zelfportret als legkaart, 1954 (autobiografie)

De ingewijden, 1957 (roman)

Cider voor arme mensen, 1960 (roman)

De meermin, 1962 (roman)

Een nieuwer testament, 1966 (roman)

Persoonsbewijs, 1967 (autobiografie)

De tuinen van Bomarzo, 1968 (essays)

Krassen op een rots. Notities bij een reis op Java, 1970 (essays)

Huurders en onderhuurders, 1971 (roman)

3de fase

Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven, 1976 (roman)

- Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter*, 1978 (roman)
De groten der aarde of Bentinck tegen Bentinck, 1981 (roman)
De wegen der verbeelding, 1983 (roman)
Berichten van het Blauwe Huis, 1986 (roman)
Schaduwbeeld of Het geheim van Appeltern, 1989 (roman)
Heren van de thee, 1992 (roman)
Een handvol achtergrond. Parang Sawat, 1993 (autobiografische teksten)
Transit, 1994 (novelle ter gelegenheid van de Boekenweek)
Ogenblikken in Valois, 1996 (essays)
Uitgesproken opgeschreven. Essays over achttiende-eeuwse vrouwen, een bosgezicht, verlichte geesten, vorstenlot, satire, de pers en Vestdijks avondrood, 1996
Zwanen schieten, 1997

